

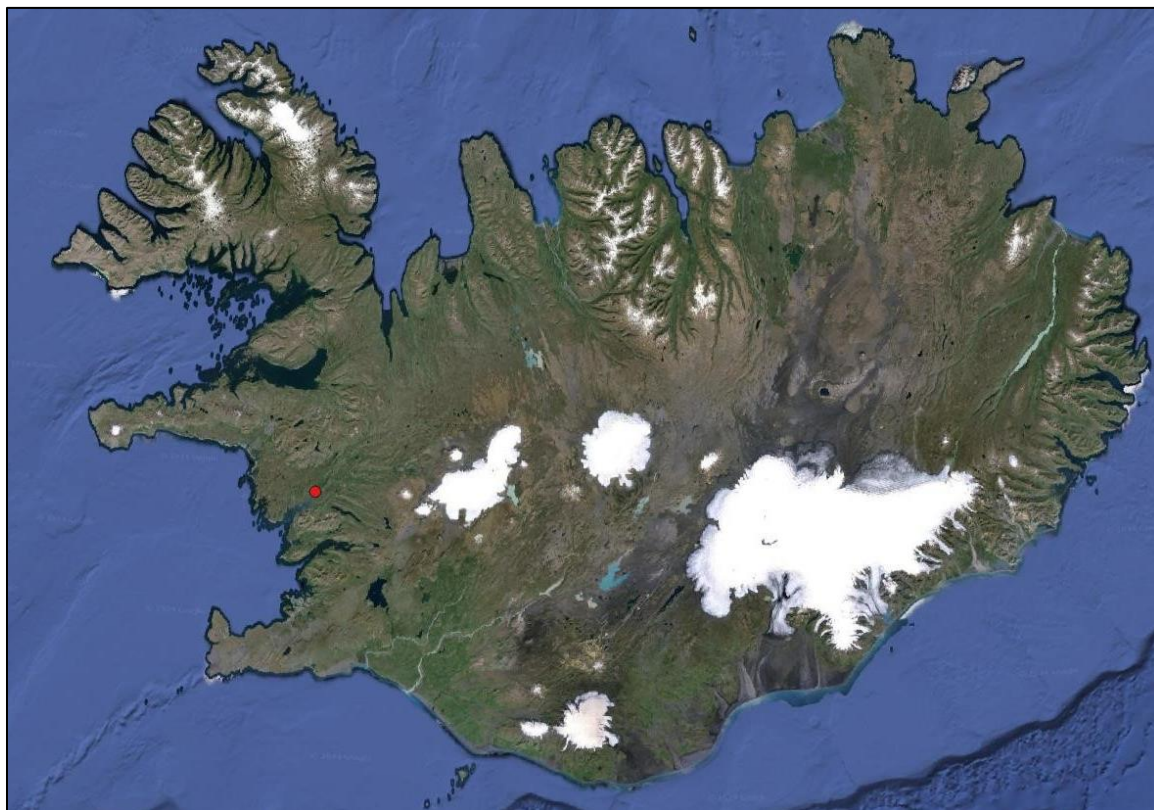
ANTIKA EHF 2024

Fannholt í Borgarbyggð

Fornleifaskráning vegna skógræktar

Rúna K. Tetzschner





Kort 1. Skráningarsvæðið er rauði punkturinn á kortinu.

Forsíðumynd: Mógrafir [3275-500]

Ritstjóri: Ragnheiður Traustadóttir

Uppsetning: Rúna K. Tetzschner

Kortagerð: Hermann Jakob Hjartarson

[www. antikva.is](http://www.antikva.is)

Útgefandi: Antikva ehf.

ISBN númer: 978-9935-525-48-2

Verkefnanúmer MÍ: 3275

Ljósmyndir í ritinu eru teknar af höfundi nema annað sé tekið fram

© Antikva ehf. og Rúna K. Tetzschner

Efnisyfirlit

Kortaskrá	4
Inngangur	5
Fornleifaskráning og skráningarsvæðið	6
Tilgangur fornleifaskráningar	7
Fornleifaskráning og aðferðir	11
Minjanúmer	11
Staðsetning.....	12
Staðhættir og lýsing	12
Hættumat	12
Mótvægisaðgerðir	13
Tegund, hlutverk og heiti.....	12
Fannholt.....	13
Fornleifar á svæðinu.....	14
Mógrafir [3275-500].....	14
Samantekt og niðurstöður.....	16
Heimildir	17

Myndaskrá

Mynd 1. Skráningarform á Vesturlandi, fylgir stöðlum Minjastofnunar Íslands.	10
Mynd 2. Horft yfir svæði með mógröfum.	14

Kortaskrá

Kort 1. Skráningarsvæðið er rauði punkturinn á kortinu.	2
Kort 2. Skráningarsvæðið er innan rauðu línunnar.	6
Kort 3. Mógrafir [3275-500] eru að stórum hluta innan skráningarsvæðisins.	15

Inngangur

Að beiðni Ríkeyjar Ástu Þorsteinsdóttur, fyrir hönd Yggdrasils, tók Ragnheiður Traustadóttir, fornleifafræðingur, fyrir hönd Antikva ehf., að sér að skrá fornleifar vegna fyrirhugaðrar skógræktar. Skráningin fékk verknúmerið 3275 hjá Minjastofnun Íslands.

Einu minjarnar sem fundust á svæðinu voru mógrafir.

Skráningin fól í sér athugun á fyrri skráningum, heimildasöfnun, vettvangsskráningu og úrvinnslu, mat á minjum innan skipulagssvæðisins, svo sem hættumat, og skýrslu- og kortagerð. Minjar voru mældar upp og staðsettar og við fornleifaskráninguna var farið eftir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Skýrsluhöfundur sá um vettvangsvinnu og heimildavinnu.

Með skýrslunni fylgir stafrænn hnitagrunnur.

Fornleifaskráning og skráningarsvæðið



Kort 2. Skráningarsvæðið er innan rauðu línunnar.

Fannholt er skiki innan fornra landamarka jarðarinnar Eskiholts en kráning fornleifa fór þar fram árið 2001 á vegum Þjóðminjasafns Íslands.¹ Sú skráning er þó barn síns tíma og fullnægir ekki nýjustu stöðlum Minjastofnunar Íslands. Að þessu sinni var gengið um Fannholt og leitað skipulega að minjum. Á svæðinu fundust mógrafir og voru þær staðsettar og mældar upp á vettvangi.

Fannholt er staðsett sunnan bæjanna Eskiholts 1 og 2, fast sunnan Hvítárvallavegar. Landsskikinn afmarkast af framræsluskurðum og girðingum að norðan, vestan og austan. Vestan hans rennur Gufuá. Þótt landið hafi verið ræst fram er enn þar enn votlent innan um þúfur en þurrt við smákletta hér og þar.

¹ Magnús A. Sigurðsson, 2001.

Tilgangur fornleifaskráningar

Samkvæmt 4. mgr. 3. gr. laga um menningarminjar nr. 80/2012 (mml.), sem tóku við af þjóðminjalögum nr. 107/2001 1. janúar 2013, njóta fornleifar friðunar og eru þannig verndaðar gegn hvers kyns raski.

Í 3. mgr. 3. gr. mml. eru fornleifar skilgreindar með svofelldum hætti:

„Fornleifar teljast hvers kyns mannvistarleifar, á landi, í jörðu, í jökli, sjó eða vatni, sem menn hafa gert eða mannaverk eru á og eru 100 ára og eldri, svo sem:

- a. búsetulandslag, skráðgarðar og kirkjugarðar, byggðaleifar, bæjarstæði og bæjarleifar ásamt tilheyrandi leifum mannvirkja og öskuhauga, húsaleifar hvers kyns, svo sem leifar kirkna, bænhúsa, klaustra, þingstaða og búða, leifar af verbúðum, naustum og verslunarstöðum og byggðaleifar í hellum og skútum,
- b. vinnustaðir þar sem aflað var fanga, svo sem leifar af seljum, verstöðvum, bólum, mógröfum, kolagröfum og rauðablæstri,
- c. tún- og akurgerði, leifar rétta, áveitumannvirki og aðrar ræktunarminjar, svo og leifar eftir veiðar til sjávar og sveita,
- d. vegir og götur, leifar af stíflum, leifar af brúm og öðrum samgöngumannvirkjum, vöð, varir, leifar hafnarmannvirkja og bátalægi, slippir, ferjustaðir, kláfar, vörður og önnur vega- og siglingamerki ásamt kennileitum þeirra,
- e. virki og skansar og leifar af öðrum varnarmannvirkjum,
- f. þingstaðir, meintir hörgar, hof og vé, brunnar, uppsprettur, álagablettir og aðrir staðir og kennileiti sem tengjast siðum, venjum, þjóðtrú eða þjóðsagnahefð,
- g. áletranir, myndir eða önnur verksummerki af manna völdum í hellum eða skútum, á klettum, klöppum eða jarðföstum steinum og minningarmörk í kirkjugörðum,
- h. haugar, dysjar og aðrir greftrunarstaðir úr heiðnum eða kristnum sið,
- i. skipsflök eða hlutar þeirra.“

Í 21. gr. mml. er kveðið á um verndun fornleifa:

„Fornleifum, sbr. 3. mgr. 3. gr., jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, má enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.

Eigendur og ábúendur jarða skulu hlúa að fornleifum á landareignum sínum og viðhalda umhverfi þeirra eftir því sem sanngjarnt getur talist. Minjastofnun Íslands er skylt að veita ráðgjöf og leiðbeiningar í því sambandi.

Minjastofnun Íslands gerir nauðsynlegar ráðstafanir til verndar fornleifum, viðhalds eða endurbóta, en áður skal gera landeiganda eða ábúanda viðvart um þær. Ef nauðsyn krefur lætur Minjastofnun Íslands rannsaka fornleifar með uppgreftri eða á annan hátt.“

Friðhelgi fornleifa er ekki háð því að þær séu þekktar eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar finnast ber að tilkynna það Minjastofnun Íslands, sbr. 38. gr. mml., og án tafar skv. 1. mgr. 23. gr. megi ætla að þær séu í hættu.

Eitt af markmiðum fornleifaskráningar er að sporna við því að minjar verði fyrir skemmdum af gáleysi eða að nauðsynjalausum. Fornleifaskráning kemur að notum í minjavörslu þegar ákvarðanir eru teknar um aðgerðir til verndar einstökum minjastöðum eða minjasvæðum. Auk þess kemur hún að gagni í rannsóknum og kynningum.

Ekki er það síður hagar þeirra sem stýra hvers konar framkvæmdum að eiga aðgang að yfirliti um fornleifar á tilteknu svæði. Segja má að við það vinnist tvennt. Unnt verður að taka tillit til minjanna við skipulagsvinnu og nýta þær til að varðveita sögu staðarins í landslaginu. Einnig má minnka stórlega líkur á að framkvæmdaraðilar rekist í miðjum klíðum á fornleifar sem þeir gerðu sér ekki grein fyrir að gætu verið fyrir hendi en reynist svo nauðsynlegt að rannsaka með tilheyrandi kostnaði og töfum á framkvæmdum.

Björgunaruppgröftur, sem er unninn vegna framkvæmda og undir þrýstingi frá framkvæmdaraðilum, er heldur ekki æskilegur frá sjónarmiði fornleifafræðinnar.

Fornleifaskráning sameinar þess vegna hagsmuni fræðigreinarinnar og þeirra sem standa að framkvæmdum.

Skráning fornleifa, húsa og mannvirkja skal skv. 16. gr. mml. fara fram áður en gengið er frá aðalskipulagi eða deiliskipulagi. Áður en deiliskipulag er afgreitt eða leyfi til framkvæmda eða rannsókna er gefið út skal skráning ætíð fara fram á vettvangi.

Attributes	Text	Relations	Geo Objects	Documents	Events
Attribute	Value				
Id	500				
Name	Mógrafir				
Class	Arkeologiska object				
eldra_minj_id	ekki skráð áður				
minj_id	3275-500				
Sérheiti					
bæjarnafn	Fannholt				
jarðatal johnsen	98				
yfirflokkun	efnistaka og nýting				
tegund	niðurgroftur				
efni	annað				
verndun	friðað				
Lengd	110 meter				
Breidd	23 meter				
hæð					
veggjahæð frá					
veggjahæð_til					
breidd veggjar					
Athugasemdir					
umhverfi	gras- og mólendi				
Svæði	<None>				
túnakort	Nei				
aldur_fra	900				
aldur_til	1900				
Skráning	Rúna K. Tetzschner				
mæling	uppmæling				
heimsott	03.06.2024				
horfin	nei				
horfin_astæða	<None>				
hættumat	mikil hætta				
hættuorso	vegna skógræktar				
ástand	vel greinanlegar fornleifar				
minjagildi	Lítið				
verkefna nr	3275				
sveitarfélag	Borgarbyggð				
Hlutverk	móqröf				

Mynd 1. Skráningarform í Borgarbyggð á Vesturlandi, fylgir stöðlum Minjastofnunar Íslands.

Skulu skipulagsyfirvöld hafa samráð við Minjastofnun Íslands um tilhögun skráningar eða endurskoðun á fyrri fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskrárm með hliðsjón af fyrirhuguðum breytingum á skipulagi. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda án undanfarandi fornleifa-, húsa- og mannvirkjaskráningar. Þegar sérstaklega stendur á getur Minjastofnun Íslands veitt undanþágu fyrir framkvæmdum með tilteknum skilyrðum.

Skipulagsyfirvöld skulu tilkynna Minjastofnun Íslands um gerð skipulagsáætlana og verulegar breytingar á þeim og um gerð skýrslna um mat á umhverfisáhrifum.

Almennt er æskilegt að framkvæmdum sé beint frá minjastöðum en sé þess enginn kostur ber að tilkynna Minjastofnun Íslands um framkvæmdirnar með sannanlegum hætti með minnst fjögurra vikna fyrirvara eins og segir í 23. gr. mml. Enn fremur segir að Minjastofnun Íslands ákveði að undangenginni vettvangsskönnun hvort frekari rannsóknar sé þörf, hvort gera skuli tillögu um friðlýsingu eða hvort fornleifarnar megi víkja og þá með hvaða skilmálum. Óheimilt er að veita leyfi til framkvæmda fyrir en ákvörðun Minjastofnunar Íslands liggur fyrir.

Í 2. mgr. 28. gr. mml. segir að framkvæmdaraðili greiði kostnað við þær rannsóknir á fornleifum sem Minjastofnun Íslands ákveður að séu nauðsynlegar vegna fyrirhugaðra framkvæmda. Við allar umfangsmiklar framkvæmdir skal sá sem fyrir þeim stendur bera kostnað af nauðsynlegum rannsóknum og vettvangsskráningu fornleifa.

Fornleifaskráning og aðferðir

Við fornleifaskráninguna voru fornleifar flokkaðar undir Fannholt. Fjallað er um hvern minjastað fyrir sig en í þessu tilviki fundust einungis mógrafir. Ljósmyndir voru teknar og gerð kort auk þess sem minjarnar voru hnitsettar og færðar inn á loftmynd frá Loftmyndum ehf.

Minjanúmer

Minjar eru auðkenndar með númeri og sérheiti þeirra ef finnst, en annars með hlutverki, til dæmis „[3275-500]“. Síðan er tegund nefnd á eftir númeri til frekari skýringar. Ef stendur

heimild á eftir númeri þá hafa ekki fundist fornleifar á vettvangi. Fyrsta númer innan hornklofa er númer Minjastofnunar og seinna númer er númer skráningarinnar í landfræðilegum gagnagrunni Antikva yfir fornleifar, örnefni og sögulegar minjar á Vesturlandi.

Tegund, hlutverk og heiti

Tegund og hlutverki minja er eins og venjan er um fornleifaskráningar lýst í fáum orðum, þ.e. hvort um sé að ræða tóftir bæja eða útihúsa, höfn, byrgi, túngarð og þar fram eftir götunum. Stundum sér fornra minja ekki stað í landslaginu þótt þeirra sé getið í heimildum og kunna margar ástæður að vera fyrir því. Kemur þá fram í fornleifaskránni að „heimild“ sé til um til dæmis stekk. Er leitast við að hafa fornleifaskrána eins nákvæma og kostur er því að leifar fornminja kunna að leynast í jörðu þótt ekki sé unnt að sjá þær með berum augum á yfirborðinu.

Hafi fornminjarnar sérnafn er það sérstaklega skráð en þegar engu slíku er til að dreifa kemur fyrir að hlutverki þeirra sé lýst þar sem heitið stæði annars, til dæmis mógrafir [3275-500].

Staðsetning

Tekin voru GPS hnit á minjum eða þær mældar upp með nákvæmu GPS mælingartæki úti á vettvangi og þau færð inn í landupplýsingagrunn Vesturlands. Í hjálagðri fornleifaskrá eru gefin upp hnit í landshnitakerfinu Ísnet 93 þegar við á. Staðsetning þeirra er svo færð inn á loftmynd. Gögnum er einnig skilað í stafrænu formi í landupplýsingakerfi.

Staðhættir og lýsing

Ávallt er greint frá afstöðu skráðra minja í landslaginu, þeim og staðhättum lýst, bæði formi, umfangi og ástandi, og aðrar athugasemdir gerðar þegar þörf krefur, til dæmis vísað í aðrar heimildir.

Hættumat

Leitast er við að leggja mat á þá hættu sem að fornleifunum kann að steðja, bæði af völdum náttúru og manna. Þetta er gert til að unnt sé að grípa til viðeigandi ráðstafana liggi minjar undir skemmdum eða geti orðið fyrir raski. Hætta vegna ábúðar þýðir að framkvæmdir eða

álag kunni að raska fornminjum. Hætta vegna veðrunar þýðir að fornleifar séu smám saman að mást í burtu fyrir áhrif lofts eða vatns. Hætta vegna landbrots þýðir að fornleifar geti glatast af völdum vatns eða uppblásturs.

Ekki er lagt mat á hættuna þegar einungis er til heimild um fornleifar en þær hafa ekki fundist við vettvangsskráninguna. Í þessu tilviki hafa þrjár fornleifar horfið eða sjást ekki á yfirborði og eru því eingöngu þekktar af heimildum.

Mótvægisáðgerðir

Ef minjar eru í hættu vegna framkvæmda er lagt til að framkvæmdum sé beint frá minjastaðnum. Ef það er ekki hægt er komið með tillögum að mótvægisáðgerðum. Það er þó alltaf Minjastofnun Íslands sem ákveður hvað þarf að gera og með hvaða hætti.

Fannholt

Fannholt er nýlegt nafn á litlum landsskika sem að fornu var innan landamarka jarðarinnar Eskiholts. Greinargott yfirlit um sögu Eskiholts er að finna í fornleifaskráningu frá árinu 2001.² Þess má þó geta að Eskiholt er gömul jörð sem nefnd er í *Landnámu*.³

² Magnús A. Sigurðsson, 2001, 5-6.

³ *Íslensk fornrit*, I, 1968, 89-91.

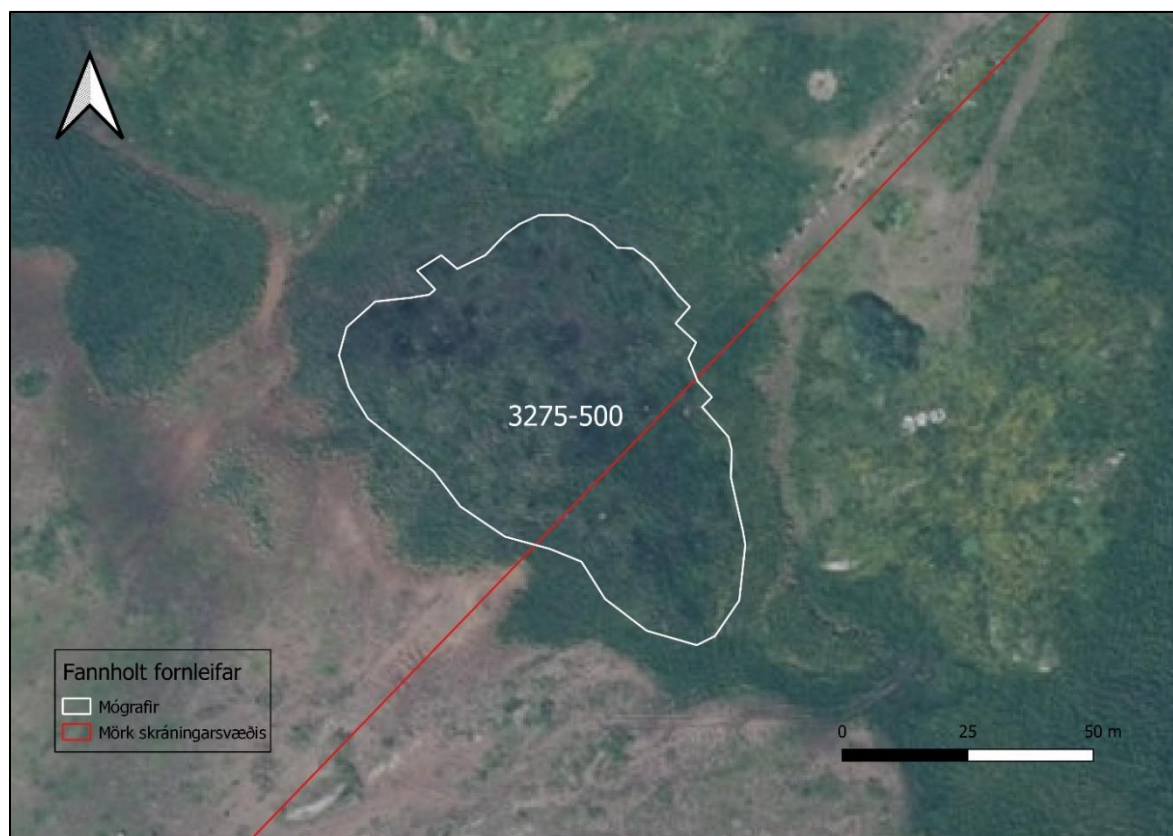
Fornleifar á svæðinu



Mynd 2. Horft yfir svæði með mógröfum.

Mógrafir [3275-500]

Norðaustan í svæðinu eru allmargar mógrafir og nær svæðið með þeim austur fyrir girðingu sem afmarkar Fannholt. Lækjarspræna rennur sunnan við mógrafirnar. Þær hafa væntanlega verið teknar frá bæjunum í Eskiholti sem eru staðsettir uppi á hæð nokkru vestar. Mógrafirnar hafa lítið minjagildi.



Kort 3. Mógrafir [3275-500] eru að stórum hluta innan skráningarsvæðisins.

Samantekt og niðurstöður

Gengið var um allt Fannholt en einungis skráð ein fornleif, þ.e. mógrafir [3275-500], staðsettar norðaustan í skráningarsvæðinu. Mógrafirnar hafa lítið minjagildi en voru mældar upp og ljósmyndaðar og ættu það vera fullnægjandi mótvægisaðgerðir. Það er þó alltaf Minjastofnun Íslands sem ákveður hvað þarf að gera og með hvaða hætti ef minjar þurfa að víkja.

Ekki er víst að allar minjar á svæðinu sjáist á yfirborðinu eða hafi verið skráðar. Ef áður óþekktar fornleifar koma í ljós á framkvæmdasvæðinu ber að stöðva framkvæmdir, varast frekara rask og tilkynna þegar í stað um fundinn til Minjastofnunar Íslands, sbr. 38. gr. mml. Minjastofnun Íslands metur eðli þeirra og umfang og hvort rannsókna sé þörf áður en framkvæmdir halda áfram.

Er því beint til framkvæmdaraðila að reyna að sneiða hjá fornleifum og komast hjá því að raska þeim í lengstu lög. Í 21. gr. mml. segir um verndun fornleifa, að „jafnt þeim sem eru friðlýstar sem þjóðminjar og þeim sem njóta friðunar í krafti aldurs, [megi] enginn, hvorki landeigandi, ábúandi, framkvæmdaraðili né nokkur annar, spilla, granda eða breyta, hylja, laga, aflaga eða flytja úr stað nema með leyfi Minjastofnunar Íslands.“

Heimildir

Íslensk fornrit, I. (1968). Jakob Benediktsson sá um útgáfuna. Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.

Magnús A. Sigurðsson. (2001). *Eskiholt II, Borgarbyggð: Fornleifaskráning vegna deiliskipulags*. Rannsóknarskýrslur. Þjóðminjasafn Íslands.